

Tatiana Lisowska
(Brześć)

Początek drogi: powstawanie późnych ruchów protestanckich na Białorusi Zachodniej w końcu XIX i w pierwszej połowie XX wieku

Wstęp

Charakterystyczną cechą współczesnej sytuacji religijnej w Republice Białoruś, jak zaznacza Andriej Daniłow¹, jest wyraźna wewnętrzna granica występowania wspólnot religijnych, która dzieli Białoruś na dwie części — wschodnią i zachodnią. Region zachodni charakteryzuje się większym poziomem religijności zamieszkującej go ludności (70-80% mieszkańców to osoby wierzące) i większą ilością gmin religijnych. Liderem według tych wskaźników jest obwód brzeski — 23,4% wspólnot. Do tego obwód brzeski jest centrum ruchu protestanckiego (zielonoświątkowców i baptyzmu). Ta sytuacja posiada swoje historyczne uwarunkowania.

Historia protestantyzmu w Białorusi ma ponad pięć wieków, w ciągu których protestantyzm miał kilka okresów ilościowego wzrostu i spadku. Jeden z najbardziej intensywnych okresów rozwoju protestantyzmu na ziemiach białoruskich zaczął się w XIX w. i trwał do 1939 r., podczas którego odbywał się aktywny wzrost ilości zwolenników, aktywizowała się działalność organizacji. Bezpośrednio w latach 1921-1939 w konfesyjnej strukturze społeczeństwa przejawiają się i utrwalają późnoprotestanckie konfesje (w szeregu białoruskich opracowań religioznawczych owe konfesje zakwalifikowane są do nowych ruchów religijnych, w stosunku do których stosuje się nazwy „ruchy neoprotestanckie”, „neoprotestantyzm”) — ruchy prądu ewangelicko-baptystycznego, zielonoświątkowstwo, metodyzm, adwentyzm. Neoprotestantyzm (lub ruch późnoprotestancki) w strukturze religijnej zachodniobiałoruskiego społeczeństwa w latach 1921-1939 stał się mniejszością religijną, mającą tendencje do szybkiego szerzenia się.

Pierwsze objawy ruchów ewangelicko-baptystycznych na ziemiach zachodniobiałoruskich (koniec XIX — początek XX w.)

Koniec XIX i początek XX w. jest okresem rozwoju ruchu protestanckiego, aktywizacji działalności organizacji protestanckich, pojawienia się na początku stulecia nowych wyznań. Na danym etapie odbywa się aktywne

¹ Prof. Andriej Władilenowicz Daniłow jest kierownikiem Katedry Teologii Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego w Mińsku i dyrektorem Instytutu Dialogu Religijnego i Łączności Międzywyznaniowej przy Białoruskim Egzarchacie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

szerzenie się wyznań protestanckich: zielonoświątkowstwa, metodyzmu, adwentyzmu oraz, przede wszystkim, wyznań ewangelicko-baptystycznych (ewangelizmu, baptyzmu, wyznawców Kościoła Chrystusa). Stopniowy rozwój ruchu protestanckiego coraz bardziej przejawia się w państwach europejskich. Białoruskie ziemie również biorą udział w światowym procesie szerzenia się protestantyzmu.

Pojawienie się na ziemiach Białorusi baptyzmu odbywało się w kontekście rozwoju europejskiego baptyzmu i, biorąc pod uwagę geograficzne i polityczne usytuowanie terytoriów białoruskich (przynależność do Imperium Rosyjskiego do 1917 r.), było bardzo mocno powiązane z działalnością misjonarzy rosyjskich, ukraińskich i niemieckich.

W Europie baptyzm pojawia się na początku XIX w. w Niemczech, później poprzez Prusy Wschodnie przenika do Polski, Rosji, na Wołyń i dalej na Ukrainę i wreszcie na Bałkany. Głównym czynnikiem krzewienia się protestantyzmu w Imperium Rosyjskim było osadnictwo niemieckie², w środowisku którego pojawiają się pierwsze wspólnoty sztundo-baptyzmu. Przenikanie baptyzmu na ziemie Zachodniej Białorusi (początkowo wyłącznie na teren Polesia) odbywało się poprzez ziemie wołyńskie. W tym procesie aktywnie uczestniczyli działający na Wołyniu misjonarze petersburscy i południowoukraińscy (m.in. Iwan Riaboszapka) oraz Niemiec (np. Karl Ondra, kaznodzieja wspólnoty w Łodzi, przysłany z Hamburga, w ciągu kilku lat kierował gminą na Wołyniu)³. Znaczącym etapem w historii ewangelicznych chrześcijan baptystów na pograniczu białorusko-ukraińskim stało się stworzenie w końcu XIX w. ich wspólnot na Wołyniu we wsiach Żeleznica, Kołowerty, Lucynowo. Zajmowały się one aktywną działalnością misyjną na terenie zarówno ukraińskiego, jak też białoruskiego Polesia⁴. Pierwsza gmina baptystyczna na ziemiach białoruskich powstała w 1906 r. w Prużanie, jednak ilość członków gminy do początku lat dwudziestych XX w. sięgała zaledwie kilkudziesięciu osób⁵.

Na północno-zachodnich krańcach ziem białoruskich, na terenie Białegostoku, Grodna, Wilna gminy baptystyczne pojawiły się nieco później niż na

² Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Referat Wyznań Ewangelickich, sygn. AAN. MWRiOP. 1446. Sekty — baptyści - sztundyści, s. 68.

³ В. І. Любашенко, *Історія протестантизму в Україні: курс лекцій*, Львів 1995, s. 245; AAN, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Referat Wyznań Ewangelickich, sygn. 1396. Misje i stowarzyszenia zagraniczne w Polsce, s. 104-105.

⁴ K. Bednarczyk, *Historia zborów baptystów w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 1997, s. 110-115.

⁵ Государственный архив Брестской области (dalej: ГАБО), ф. 1, оп. 2, д. 2344, л. 65. Списки религиозных сект Полесского воеводства и переписка с поветовыми староствами об организации и регистрации их.

pograniczu białorusko-ukraińskim. Aleksander Miłowidow w badaniach nad historią baptyzmu w okresie do 1917 r. pisze o niemieckich korzeniach baptyzmu w guberniach białorusko-litewskich na początku XX w.⁶ W 1902 r. powstała wspólnota w Kownie, która szerzyła swój wpływ na pogranicze białorusko-polsko-litewskie. Jej wysiłkami zostały stworzone gminy wyznaniowe w Białymstoku, Wilnie, Wołożynie. Pierwsi misjonarze i prezbiterzy gmin w Kownie i Białymstoku na początku XX w. byli pochodzenia niemieckiego (Otton Lenz, Robert Schlosser). Dalszy rozwój baptyzmu na tych terenach był związany z działalnością misjonarzy łotewskich, np. dzięki nim powstała wspólnota ewangelicznych chrześcijan baptystów w Grodnie. Rozwój baptyzmu na północno-zachodnich krańcach ziem białoruskich na początku XX w. związany był wyłącznie z działalnością misji Wiliama Fetlera — Łotysza, który zdobył wykształcenie religijne w Ameryce i Petersburgu⁷.

Niestety, dokładnej informacji o ilości gmin baptystycznych do 1921 r. na terenach zachodniobiałoruskich nie ma, jednak w sprawozdaniach Poleskiego Urzędu Wojewódzkiego, charakteryzujących ruch „sekiarski”, wspomina się, że w 1910 r. w Kraju Północno-Zachodnim istniało osiem gmin baptystycznych, z których największymi były wspólnoty sztundo-baptystyczne (przeważnie na terenie Wołynia oraz powiatu pińskiego)⁸.

Na początku XX w. odbyło się wyodrębnienie z baptyzmu rosyjskiego nurtu chrześcijan ewangelicznych. W 1908 r. w Petersburgu została zarejestrowana organizacja chrześcijan ewangelicznych na czele z Iwanem Prochanowem⁹. Rozwój tego nurtu w Rosji i Ukrainie odegrał znaczną rolę w rozpowszechnieniu owego wyznania na ziemiach białoruskich. W odróżnieniu od rosyjskich i środkowoukraińskich gmin kształtowanie się ruchu chrześcijan ewangelicznych na badanych terenach odbywało się nie w środowisku baptystycznym. Wspólnoty chrześcijan ewangelicznych powstawały samodzielnie, pod wpływem ruchu rosyjskiego i ukraińskiego. Pierwsza gmina na pograniczu białorusko-ukraińskim powstała w Kowlu w 1909 r. Rozpowszechniana przez członków wspólnoty nauka chrześcijan ewangelicznych (przede wszystkim w latach 1915-1919) szybko rozpowszechniła się na Wołyniu, Polesiu i Chełmszczyźnie, gdzie powstały białoruskie wspólnoty chrześcijan ewangelickich¹⁰.

Geneza adwentyzmu na terenach zachodniobiałoruskich związana jest z ek-

⁶ А. И. Миловидов, *Современное штундо-баптистское движение в Северо-Западном крае* [Микроформа], Вильно 1910, — 1 мф. (15 кадров), с. 7.

⁷ К. Bednarczyk, *Historia zborów baptystów w Polsce...*, s. 119.

⁸ ГАБО, ф. 1, оп. 2, д. 2022, л. 13. Статистические сведения о вероисповедании населения Полесского воеводства за 1925-1927 гг.

⁹ N. Modnicka, *Kościół Ewangelicznych Chrześcijan w Polsce jako kościół wyboru*, Kraków 2000, s. 124.

¹⁰ Tamże, s. 128.

spansją tego ruchu w Europie, między innymi z jego rozpowszechnieniem w Niemczech, Austrii i w szczególności w Rosji. Na początku XIX w. adwentyzm ze Szwajcarii przeszedł do Niemiec, a dalej do Rosji i Austrii. Na przełomie XIX i XX w. pierwsze gminy adwentyistów pojawiają się na północno-zachodnich ziemiach Polski¹¹. Rozwój adwentyzmu na Białorusi Zachodniej jest ściśle związany z rozwojem organizacji polskich, jednak swój początek bierze od adwentyzmu zachodnioukraińskiego. W końcu XIX w. na Wołyniu pojawiają się pierwsi adepci adwentyzmu dnia siódmego. Jako jedna z pierwszych powstała gmina pod Łuckiem. Jej członkowie zaczęli propagować naukę na Polesiu. W rozpowszechnieniu wyznania w Białorusi Zachodniej wielką rolę odegrała aktywna pomoc misyjna organizacji rosyjskich oraz europejskich. W końcu XIX i na początku XX w. pierwsze osoby duchowne pochodziły z Rosji, Niemiec oraz Austrii. Również na terenach białoruskich oraz ukraińskich prowadzona była działalność misyjna wspólnot polskich. Wielokrotnie z wizytami misyjnymi przyjeżdżał tu z Warszawy pastor Teodor Will¹². Na początku XX w. gminy białoruskie znajdowały się pod centralną jurysdykcją organizacji adwentyistów dnia siódmego z centrum w Kijowie¹³.

Aktywnemu rozwojowi protestantyzmu na tym etapie przeszkadzała antyprotestancka („antysekciarska”) polityka Rosji w końcu XIX i na początku XX w.: prześladowania zwolenników baptyzmu, wysyłanie liderów za granicę (m.in. W. Fetler, Wasilij Paszkow, Modest Korf)¹⁴. Na mocy dekretu carskiego z dnia 4 lipca 1894 r. działalność „sztundystów”, do których były zaliczane wszystkie nurty późnoprotestanckie, została zakazana. Dopiero po wejściu w życie dekretu tolerancyjnego cara Mikołaja II z dnia 17.04.1905 r. ich działalność została zalegalizowana. Wtedy powstała możliwość prowadzenia działalności misyjnej i krzewienia nauki na całym terenie Imperium Rosyjskiego.

Należy nadmienić, że proces powstawania nowych ruchów protestanckich w końcu XIX i na początku XX w. w zachodnich regionach Białorusi odbywał się później aniżeli we wschodnich. Pierwsze wspólnoty sztundyckie w powiecie homelskim oraz w guberni witebskiej i mohylewskiej powstały już w latach 70-80. XIX w.¹⁵, podczas gdy pierwsze idee baptyzmu oraz sztundyizmu przenikają na Białoruś Zachodnią dopiero w końcu XIX w.

¹¹ Z. Łyko, *Sytuacja prawna Kościoła adwentyistycznego w Polsce międzywojennej 1918-1939*, Warszawa 1979, s. 33-34.

¹² А. Верашчагіна, *З гісторыі адвентызму на Беларусі*, „Форум. Інфармацыйна-культурны бюлетэнь”, 1997, № 5, с. 17.

¹³ Z. Łyko, *Sytuacja prawna Kościoła adwentyistycznego w Polsce międzywojennej...*, s. 33.

¹⁴ H. R. Tomaszewski, *Wyznania typu ewangeliczno-baptystycznego, wchodzące w skład Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego w latach 1945-1956*, Warszawa 1997, s. 26.

¹⁵ В. Грыгор’ева, *Пратэстанцкая царква ў Беларусі ў канцы XVIII — пачатку XX ст.*, „Беларускі гістарычны часопіс”, 2001, № 2, с. 61.

Późniejszy rozwój baptyzmu i innych denominacji protestanckich na Białorusi Zachodniej był związany przede wszystkim z rozpowszechnieniem protestantyzmu poprzez ziemie zachodnioukraińskie, polskie i nadbałtyckie, w odróżnieniu od wschodniej części Białorusi, która miała większe powiązania z terenami rosyjskimi i w końcu XIX w. była poddana większemu wpływowi protestantyzmu rosyjskiego.

Tak więc na koniec XIX i na początek XX w. przypada stopniowe przenikanie nauki protestanckiej na ziemie białoruskie. W końcu XIX w. pojawiają się pierwsi zwolennicy baptyzmu, na początku XX w. — chrześcijanie ewangeliccy, adwentyści. Nowe nauki protestanckie przenikają na teren Białorusi Zachodniej w końcu XIX i na początku XX w. poprzez sąsiednie państwa — Polskę, Ukrainę, Rosję, kraje nadbałtyckie i zakorzeniają się przede wszystkim na pograniczu, skąd zaczynają rozpowszechniać się na ziemie białoruskie. Jednak na następnym etapie (do 1921 r.) proces rozwoju nowych ruchów protestanckich na ziemiach białoruskich odbywał się bardzo powolnie, ponieważ ilość wiernych była nieznacząca. Istniały tylko pojedyncze wspólnoty, często nie mające kontaktów między sobą, nie była ukształtowana struktura organizacyjna protestantyzmu białoruskiego (gminy białoruskie istniały samodzielnie lub dołączały się do spokrewnionych gmin w Rosji lub Ukrainie).

Przesłanki i czynniki szerzenia się nowych ruchów protestanckich

Rozpowszechnienie nowych wyznań protestanckich w końcu XIX i na początku XX w. w Białorusi Zachodniej oraz na terenach przygranicznych uwarunkowane było szeregiem czynników obiektywnych i subiektywnych. Przede wszystkim, jak już było wspomniane wcześniej, w końcu XIX i na początku XX w. trwa przenikanie nowych wyznań protestanckich na tereny zachodniobiałoruskie, spowodowane zauważalnym rozwojem światowego ruchu protestanckiego. Usytuowanie geograficzne Białorusi — w samym środku Europy, sąsiedztwo z ośrodkami ukraińskimi, polskimi, rosyjskimi i nadbałtyckimi — z jednej strony spowodowało opóźniony rozwój ruchów późnoprotestanckich w porównaniu do sąsiednich państw, zaś z drugiej — zabezpieczyło przenikanie idei protestantyzmu w końcu XIX i na początku XX w. z dwóch kierunków: z centrum Imperium Rosyjskiego (głównie poprzez sąsiednie ziemie ukraińskie) i ze strony Niemiec, poprzez ziemie polskie (przeważnie dzięki osadnictwu niemieckiemu i działalności polskich organizacji protestanckich). Szczególne znaczenie w procesie powstawania nowych wyznań (m.in. sztyndyzmu i baptyzmu) w końcu XIX i na początku XX w. odegrało sąsiedztwo z ziemią ukraińską, gdzie w końcu XIX i na początku XX w. kształtują się wielkie ośrodki baptyzmu — Odessa i Jekaterynosław, jak też sąsiedztwo z Polską, dokąd poprzez ziemie niemieckie przenika protestantyzm i aktywnie zaczyna szerzyć się w środkowych oraz wschodnich rejonach Polski. Wielką rolę w rozpowszechnieniu nowych wyznań odegrały sąsiednie — ukraiń-

skie, polskie, nadbałtyckie — wspólnoty, które ziemie białoruskie włączyły do strefy swojej działalności misyjnej.

Powstałe na pierwszym etapie (w końcu XIX i na początku XX w.) nieliczne gminy stworzyły podstawę do dalszego rozwoju oraz rozpowszechnienia neoprotestantyzmu w latach 1921-1939 oraz uwarunkowały mocne powiązania i współpracę ze spokrewnionymi wspólnotami wołyńskimi i zachodnioukraińskimi. Od 1921 r. gminy prowadzą aktywną działalność misyjną i, faktycznie, stają się ośrodkami szerzenia wyznań w regionach.

Szerzeniu idei protestanckich na ziemiach białoruskich w znaczącej mierze sprzyjały migracje ludności na początku XX w., w wyniku których odbyło się zapoznanie ludności białoruskiej z nowym wyznaniem.

Celem pierwszej fali migracji (lata 1905-1910) były państwa kontynentu amerykańskiego (Argentyna i USA)¹⁶, gdzie mianowicie w tym czasie pojawiają się i krzewione są idee zielonoświątkowstwa. W trakcie drugiej fali migracji (lata 1914-1918), spowodowanej I wojną światową, uciekinierzy z terenu białoruskiego przemieszczali się przeważnie do Rosji, m.in. w rejon Jekaterynosławia — potężnego centrum sztundo-baptyzmu¹⁷.

Jednym z czynników, sprzyjających rozpowszechnieniu nowych wyznań na terenie Białorusi Zachodniej w pierwszej połowie XX w. stało się również osłabienie pozycji Cerkwi prawosławnej, z jednej strony spowodowane generalnym zmniejszeniem roli Cerkwi prawosławnej podczas I wojny światowej i rewolucji rosyjskich, z drugiej strony — państwową polityką Polski, skierowaną na zmniejszenie wpływu prawosławia na terenach przyłączonych. Wszystkie te czynniki doprowadziły do pewnego osłabienia roli Cerkwi prawosławnej i — w wyniku — do pewnego odpływu parafian z Cerkwi, co skłoniło ich do poszukiwania nowego przywództwa duchowego. Najczęściej trafiali oni pod wpływ aktywnej działalności misyjnej wspólnot neoprotestanckich, co stworzyło grunt do upowszechniania nowych idei religijnych.

Zmiany polityczne podczas i po I wojnie światowej, w szczególności traktat ryski, na mocy którego teren Białorusi Zachodniej stał się częścią II Rzeczypospolitej, odegrały najbardziej znaczącą rolę w aktywnym rozwoju protestantyzmu w latach 20-30. XX w. Przede wszystkim aktywizowała się działalność misyjna miejscowych wspólnot, skierowana na szerzenie wyznania, co było uwarunkowane charakterem demokracji II Rzeczypospolitej. Przypomnijmy, że konstytucja z 1921 r. deklarowała swobodę wyznań, dając możliwość legalizacji działalności wspólnot i organizacji neoprotestanckich¹⁸. Op-

¹⁶ И. М. Кабузан, *Эмиграция и реэмиграция в России в XVIII — начале XX века*, Москва 1998, с. 173.

¹⁷ ГАБО, ф. 1, оп. 2, д. 2309, л. 17. Переписка полесского воеводы о проведении религиозных собраний для сектантов, переписка с поветовыми старостами об учёте религиозных общин баптистов и пятидесятников.

¹⁸ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 37-40.

różn tego na mocy ustawy z 4.02.1921 r. w sprawie normalizacji stanu polityczno-prawnego na terenach przyłączonych do momentu stworzenia odpowiednich norm prawa polskiego obowiązywało prawo poprzednie, w danym wypadku rosyjskie¹⁹. Tak więc na terenie tzw. kresów wschodnich nadal obowiązywał dekret tolerancyjny z 17.04.1905 r. (w stosunku do organizacji protestanckich — dekret z 17.11.1906 r. o sektach, odpadłych od prawosławia. Utrzymanie w mocy prawa rosyjskiego w dziedzinie religijnej pozwoliło gminom białoruskim mieć dosyć szerokie prawa i większe uprawnienia, aniżeli na innych terenach przyłączonych do Polski²⁰.

W rozpowszechnianiu i rozwoju protestantyzmu na Białorusi Zachodniej w okresie międzywojennym aktywny udział brały również zagraniczne organizacje religijne. Jest to związane z tym, że w wyniku zmiany przynależności państwowej i kampanii antyreligijnej w Związku Radzieckim nastąpiło stopniowe zerwanie stosunków miejscowych gmin z rosyjskimi i ukraińskimi ośrodkami. W tym samym czasie tereny te znalazły się w strefie działalności europejskich organizacji neoprotestanckich, które zaczęły szeroką działalność misyjną na ziemiach białoruskich. W wyniku aktywizacji międzynarodowych organizacji dobroczynnych, zwalczających następstwa I wojny światowej w Polsce, zagraniczne misje religijne (np. misja pomocy metodystów Polsce, rosyjskie towarzystwo misyjne itp.)²¹ zaczęły na ziemiach białoruskich prowadzić akcję pomocy humanitarnej, a później działalność religijną.

Dogodną chwilą, impulsem do aktywnego rozwoju protestantyzmu na terenach białoruskich na początku lat 20. XX w. stał się powrót do ziem ojczystych reemigrantów, którzy przyjęli wyznanie protestanckie na emigracji. Proces reemigracji ludności, do którego dołączyli się uciekinierzy ze Związku Radzieckiego, zaczął się w końcu I wojny światowej, jednak do 1921 r. nie było to zjawisko masowe. Po ustaleniu granic politycznych Polski oraz przyłączeniu do niej terytoriów Białorusi Zachodniej tempo reemigracji ludności białoruskiej w latach 1921-1923 szybko rośnie. W latach 1921-1924 tylko do województwa poleskiego wróciło 134 301 repatriantów²². Choć procent protestantów wśród reemigrantów powracających w latach 1921-1923 na Białoruś Zachodnią był nieznaczny (0,9%)²³, to ich powrót stał się jednym z ważniejszych czynników rozwoju protestantyzmu

¹⁹ K. Bednarczyk, *Historia zborów baptystów w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 1997, ss. 368.

²⁰ K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej: studium historyczno-prawne*, Warszawa — Poznań 1988, s. 289-316.

²¹ Т. В. Лисовская, *Неопротестантское движение Западной Беларуси в 1921-1939 гг. как составная часть европейского протестантизма*, [в:] *Берасцейскі хранограф*, Брест 2009, с. 120-129.

²² ГАБО, ф. 1, оп. 2, д. 2001, л. 1. Статистические сведения о количестве репатрированного населения.

²³ A. Walaszek, *Reemigracja ze Stanów Zjednoczonych do Polski po I wojnie światowej. 1919-1924*, Kraków 1983, s. 37-39.

w okresie międzywojennym z tego powodu, że miał on charakter celowy — rozpowszechnienie wyznania.

Reemigranci przeważnie osiedlali się w miejscowościach ojczystych. Według A. Walaszka, na wschodnich kresach Polski większa część reemigrantów udała się do województwa stanisławowskiego, a następnie do województwa tarnopolskiego, wileńskiego, nowogródzkiego, wołyńskiego i poleskiego²⁴. Wśród reemigrantów, powracających w celu misyjnym, można wyodrębnić dwie kategorie różniące się charakterem działalności. Część reemigrantów po powrocie zaczęła aktywnie działać na poziomie miejscowym. Wzięli się oni do rozpowszechnienia nauki wśród miejscowej ludności, stwarzali lokalne gminy, stawali się ich kierownikami (prezbiterami). Z listy prezbiterów gmin ewangelicznych chrześcijan baptystów, stworzonej przez Poleski Urząd Wojewódzki, wynika, że z liczby 42 prezbiterów 16 w latach 1921-1923 powróciło z emigracji z USA i Rosji²⁵.

Drugą część reemigrantów (głównie reemigranci pierwszej fali, którzy przyjęli naukę protestancką w Ameryce w latach 1908-1912) wyróżniała się wysokim poziomem wykształcenia religijnego, uzyskanego na emigracji w uczelniach protestanckich (m.in. w International Bible College, Moody Bible Institute, Johnson Bible College w Knoxville w stanie Tennessee, Kursy Biblijne I. Prochanowa w Petersburgu)²⁶. Ta część reemigrantów zaczęła aktywną pracę po stworzeniu sieci organizacyjnej białoruskiego i polskiego protestantyzmu.

Wśród najwybitniejszych przedstawicieli protestantyzmu, którzy odegrali czołową rolę w rozwoju ruchu protestanckiego na Białorusi Zachodniej i w Polsce, można wymienić reemigrantów Konstantego Jaroszewicza, Jana Bukowicza, Jerzego Sacewicza — kierowników Stowarzyszenia Kościołów Chrystusowych w Polsce; I. Gerrisa, D. Herasiewicza, Iwana Muraszkę — kierowników organizacji zielonoświątkowców; I. Puchowskiego, J. Susa, J. Bukowicza — prezbiterów wspólnot baptystycznych.

Kształtowanie się struktury ruchu protestanckiego na ziemiach zachodniobiałoruskich w latach 20-30. XX w.

Na początku lat 20. XX w. na ziemiach zachodniobiałoruskich, oprócz tradycyjnych konfesji protestanckich — kalwinizmu i luteranstwa, pojawiają się przedstawiciele nowych dla Białorusi nauk protestanckich (baptyści, szundyści, ewangeliccy chrześcijanie). Ludność miejscowa szeroko zapoznaje się z nauką protestancką, tworzą się warunki sprzyjające do dalszego i bardziej aktywnego rozwoju protestantyzmu na Białorusi Zachodniej.

Z początkiem lat 20. XX w. zaczyna się najbardziej dynamiczny okres rozwoju białoruskiego protestantyzmu. W tym okresie aktywizuje się działalność wspólnot chrześcijan ewangelickich i baptystów, odbywa się gwałtowne

²⁴ Tamże, s. 36.

zwiększenie ilości zwolenników, rozpoczyna się proces instytucjonalizacji ruchów późnoprotestanckich. Oprócz tego trwa proces tworzenia struktur protestantyzmu białoruskiego — pojawiają się przedstawiciele nowych nauk protestanckich (zielonoświątkowcy, metodyści, wyznawcy Kościoła Chrystusa).

Zielonoświątkowstwo (najmłodszy z działających na Białorusi Zachodniej w końcu XIX i na początku XX w. nurt protestancki) przyszło na zachód Białorusi, Ukrainy i na inne ziemie wschodniosłowiańskie Polski o wiele później, aniżeli baptyzm — bo na początku lat 20., co było związane przede wszystkim z późnym pojawieniem się tego wyznania. Ruch powstał na początku XX w. w Ameryce i zaczął aktywnie szerzyć się po 1906 r. Na ziemie białoruskie zielonoświątkowstwo przyszło dwoma drogami — z północy, poprzez Finlandię i Petersburg, oraz z południa — poprzez Odessę i ziemie zachodnioukraińskie. Wcześniejszy trend północny doprowadził do powstania w Polsce grupy Ewangelickich Chrześcijan w Duchu Apostolskim (dalej: EChDA), tzw. „smorodińców”, którzy w latach 20. zakorzenili się w Polsce i na Wołyniu²⁷. Pierwsza gmina EChDA na ziemiach białoruskich powstała we wsi Stradecz powiatu brzeskiego, na czele której stał Ignacy Kazaczij, ordynowany na prezbyterstwo bezpośrednio przez M. Smorodinnego²⁸. Do połowy lat 20. wspólnota w Stradeczu stała się główną gminą EChDA na ziemiach zachodniobiałoruskich i zachodnioukraińskich.

Powiązany z Odessą kierunek południowy w zielonoświątkostwie przyczynił się do pojawienia na Ukrainie Zachodniej, a później Białorusi Zachodniej na początku lat 20. chrześcijan wiary ewangelickiej, którzy stali się najliczniejszym kierunkiem zielonoświątkowców w Polsce międzywojennej. Pojawienie się chrześcijan wiary ewangelickiej pozostawało w ścisłym związku z ukraińskim ruchem zielonoświątkowskim. W 1920 r. na teren Ukrainy Zachodniej przyjechali I. Czerski (reemigrant, prezbyter chrześcijan wiary ewangelickiej w USA)²⁹, Jan Gerris (Iwan Herasymowicz, reemigrant, urodzony na Polesiu)³⁰, P. Ilczuk, T. Nagorny — misjonarze zielonoświątkowcy, absolwenci szkoły biblijnej w USA. Założyli oni szereg gmin

²⁵ ГАБО, ф. 1, оп. 2, д. 2345, л. 1-11. Списки религиозных сект Полесского воеводства.

²⁶ ГАБО, ф. 1, оп. 3, д. 1274, л. 70. Заявления ЕХБ и переписка с поветовыми староствами о выдаче разрешений на сбор пожертвований и списки баптистов.

²⁷ О. Дьяченко, *Пятидесятники в Беларуси*, „Гуманітарна-эканамічны веснік”, 1992, № 3, с. 18-24.

²⁸ Z. Pasek, *Związek Stanowczych Chrześcijan. Studium historii idei religijnych*, Kraków 1998, s. 34-35.

²⁹ ГАБО, ф. 1, оп. 2, д. 2328, л. 57. Сведения о религиозных сектах евангелистов в Брестском повете и переписка с брестским поветовым старостой о деятельности и регистрации этих сект.

³⁰ ГАБО, ф. 1, оп. 2, д. 2344, л. 65. Списки религиозных сект Полесского воеводства и переписка с поветовыми староствами об организации и регистрации их.

na terenie powiatu rówieńskiego, tarnopolskiego i brzeskiego. Centrum ruchu chrześcijan wiary ewangelickiej na ziemiach ukraińskich i białoruskich stał się Krzemieniec w województwie wołyńskim³¹, skąd zielonoświątkowstwo w postaci chrześcijan wiary ewangelickiej rozpowszechniło się na teren powiatu rówieńskiego, tarnopolskiego, brzeskiego i pińskiego, a później na inne tereny białoruskie³².

Na początku lat 20. XX w. na ziemiach zachodniobiałoruskich zaczyna szerzyć się metodyzm. W Polsce metodyzm pojawił się na przełomie wieków na ziemiach północno-wschodnich. Jednak pojawienie się metodyzmu na ziemiach białoruskich nie było związane z działalnością już istniejących w Polsce wspólnot. Na białoruskich terenach metodyzm zaczął rozpowszechniać się dopiero w 1920 r., co było związane z działalnością misji metodystów (Methodist Mission of America Committee for Poland) — ekspozyturą południowoamerykańskiego Kościoła metodystów, stworzoną w 1920 r. w celu pomocy ofiarom I wojny światowej³³. Misja początkowo prowadziła działalność wyłącznie dobroczynną, lecz z czasem rozpoczęła otwartą propagandę swojej nauki religijnej. Jednak w okresie międzywojennym w XX w. na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej metodyzm w szerokim stopniu nie upowszechnił się, ograniczając się do terenów pogranicza białorusko-litewskiego (Wilno, Grodno, Radoszkowice) i pozostając w ścisłym związku z białoruskim ruchem narodowym, którego przedstawiciele działali przeważnie na tych terenach.

Jedną z największych denominacji protestanckich nurtu ewangelicko-baptystycznego — Kościół Chrystusa — pojawił się na ziemiach białoruskich w latach 20. XX w. i, w odróżnieniu od innych późnoprotestanckich ruchów, niezależnie od rozwoju owego ruchu w państwach sąsiednich. Kościół Chrystusa powstał dzięki wysiłkom misjonarza reemigranta Konstantego Jaroszewicza i jego współwyznawców, również reemigrantów, którzy przywieźli to wyznanie bezpośrednio z Ameryki. Pierwsza wspólnota Kościoła Chrystusowego została stworzona w 1923 r. we wsi Stara Wieś w województwie białostockim, później zaś jego centrum zostało przeniesione do Kobrynia w województwie poleskim³⁴, skąd dzięki aktywnej działalności misyjnej wyznanie zaczęło szerzyć się na województwo wileńskie, nowogródzkie, poleskie, wołyńskie, lubelskie i lwowskie.

W strukturze religijnej Białorusi Zachodniej, oprócz wspomnianych ruchów późnoprotestanckich, w okresie międzywojennym pojawiają się nie-

³¹ Z. Pasek, *Związek Stanowczych Chrześcijan...*, s. 34-35.

³² В. І. Любашенко, *Історія протестантизму в Україні...*, с. 270-271.

³³ AAN, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Referat Wyznań Ewangelickich, sygn. 1396. Misje i stowarzyszenia zagraniczne w Polsce, s. 205.

³⁴ AAN, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Referat Wyznań Ewangelickich, sygn. AAN. MWRiOP. 1446. Sekty — baptyści-sztundyści, s. 25-28.

liczne grupy religijne, których wyznanie wiary jest spokrewnione z wyznaniem ewangelicko-baptystycznym (ewangeliccy chrześcijanie — darbyści, chrześcijanie ewangeliccy w duchu — malewancy, wolni chrześcijanie ewangeliccy), jak również przedstawiciele chiliastyczno-judaistycznych trendów: chrześcijanie ewangeliccy kościoła Bożego, chrześcijanie ewangeliccy święci syjoniści-muraszkowcy, badacze Pisma Świętego (świadkowie Jehowy).

Najliczniejszą i najbardziej reprezentatywną grupą religijną, spokrewnioną z wyznaniem zielonoświątkowców, była grupa chrześcijan ewangelickich świętych syjonistów, założycielem której był Iwan Muraszko, urodzony we wsi Rozmierki powiatu kosowskiego. W latach 1913-1920 I. Muraszko mieszkał w Ameryce, gdzie przeszedł na baptyzm³⁵ (wedle innych źródeł na jehowizm³⁶) i otrzymał wykształcenie w baptystycznym Instytucie Biblijnym³⁷. Po powrocie w 1923 r. w strony ojczyzny zaczął szerzyć na terenie Polesia i Wołynia naukę religijną, opierającą się na elementach syjonizmu, baptyzmu i zielonoświątkowstwa. W 1926 r. wspólnie ze swoimi zwolennikami I. Muraszko wykupił 700 dziesięcin ziemi na Wołyniu, gdzie założył komunę i ogłosił budowę „Nowej Jerozolimy”³⁸. Grupa istniała niedługo. Władze polskie prześladowały I. Muraszkę ze względu na potworność praktyki religijnej. W 1938 r. Muraszko uciekł do Argentyny wraz z kasą komuną³⁹.

Warte uwagi jest to, że na początku lat 30. głównym ośrodkiem ruchu neoprotestanckiego na Białorusi Zachodniej ostatecznie staje się województwo poleskie. W 1929 r. 60% wyznawców ruchów późnoprotestanckich mieszkało w województwie poleskim (4 306 osób), 17% — w białostockim (1 208), 15% — w nowogródzkim (1 208), 7,6% — w województwie wileńskim (488). Ta sytuacja uwarunkowana była tym, że wzrost ilości gmin protestanckich odbywał się kosztem białoruskiej ludności prawosławnej, która stanowiła większość ludności województwa poleskiego (w 1921 r. — 79,3%)⁴⁰. W tym czasie struktura religijna województwa wileńskiego i białostockiego była bardziej różnorodna, a procent ludności prawosławnej był tu mniejszy (w 1921 r. odpowiednio 48,5% i 14,6%). W tych województwach wielki wpływ miał Kościół rzymskokatolicki, którego pozycja w okresie międzywojennym była

³⁵ О. Дьяченко, *Пятидесятники в Беларуси*, „Гуманітарна-эканамічны веснік”, 1992, № 3, с. 12.

³⁶ S. Grelewski, *Wyznania protestanckie*, Warszawa 1939, s. 596.

³⁷ Национальный архив Республики Беларусь (далее: НАРБ), ф. 952, оп. 2, д. 3, л. 47. Переписка с Советом и другими органами о работе уполномоченных и деятельности религиозных сект и общин в Белоруссии.

³⁸ Б. Камейша, *В ожидании конца света (о секте мурашковецев)*, „Наука и религия”, 1969, № 10, с. 59-60.

³⁹ НАРБ, ф. 952, оп. 2, д. 32, л. 81-82. Информационные отчёты уполномоченных Совета о деятельности религиозных общин и сект в Белоруссии.

⁴⁰ Т. В. Лисовская, *Неопротестантизм в Западной Беларуси в 1921-1939 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02*; Брест 2009, с. 3-5.

mocna. Oprócz tego aktywnie działały tradycyjne konfesje protestanckie — Kościół ewangelicko-augsburski i wileński Kościół ewangelicko-reformowany⁴¹. Istotne znaczenie miało to, że przenikanie nowych wyznań protestanckich w końcu XIX i na początku XX w. na Białoruś Zachodnią odbywało się przeważnie poprzez sąsiednie tereny ukraińskie, co sprzyjało ścisłym związkom wspólnot poleskich z prężnymi wspólnotami zachodnioukraińskimi i ich aktywnej działalności misyjnej na terenie Polesia białoruskiego⁴².

W połowie lat 20. kończy się proces formowania się struktury protestantyzmu białoruskiego: tradycyjne konfesje protestanckie — luteranstwo i kalwinizm; wyznania o charakterze ewangelicko-baptystycznym — ewangelicy chrześcijanie baptyści, chrześcijanie ewangeliccy, wyznawcy Kościoła Chrystusa; zielonoświątkowstwo — chrześcijanie wiary ewangelickiej, chrześcijanie w duchu apostołskim; adwentyzm w postaci adwentyzmu dnia siódmego; metodyzm. Również dla rozwoju protestantyzmu na Białorusi Zachodniej w latach 20-30. XX w. charakterystyczne są wewnętrzne zmiany strukturalne, szybkie tempo wzrostu ilości adeptów, aktywizacja i rozszerzenie sfery działalności, instytucjonalizacja protestantyzmu białoruskiego.

W strukturze religijnej Białorusi Zachodniej późnoprotestanckie ruchy zajęły miejsce mniejszości religijnej, mającej tendencje do szybkiego krzewienia się. Ilość wyznawców protestantyzmu na Białorusi Zachodniej wynosiła 7 800 osób, natomiast 1939 r. było ich ponad 11 tysięcy. Czynniki obiektywne zadecydowały o tym, że neoprotestantyzm w latach 1921-1939 nie stał się masowym ruchem religijnym: w 1939 r. w województwie poleskim ilość członków wspólnoty stanowiła 0,97% ogólnej ilości mieszkańców.

Zakończenie

W końcu XIX i na początku XX w. zaczyna się nowy etap w rozwoju protestantyzmu na Białorusi Zachodniej, który charakteryzuje pojawienie się nowych wyznań. Okres od końca XIX do pierwszej połowy XX wieku (do 1939 r.) w rozwoju nowych denominacji protestanckich na terenie Białorusi Zachodniej można umownie podzielić na dwa etapy. W pierwszym etapie (od końca XIX w. do końca I wojny światowej) odbywa się stopniowe przenikanie wyznań późnoprotestanckich na ziemię zachodniobiałoruskie poprzez państwa sąsiednie, zaczynają generalnie rozpowszechniać się wyznania o charakterze ewangelicko-baptystycznym, adwentyzm, tworzą się pierwsze nieliczne gminy, powstają sprzyjające warunki do dalszego roz-

⁴¹ AAN, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Referat Wyznań Ewangelickich, sygn. 387. Zagranica — napływ do Polski duchownych obcych narodowości — sprawozdania wojewodów i korespondencja z MSZ, s. 116-145.

⁴² AAN, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Referat Wyznań Ewangelickich, sygn. 1441. Sekty — ewangeliczni chrześcijanie i baptyści — sprawy ogólne — notatki i pisma informacyjne, służba wojskowa. T. I, s. 261-280.

woju protestantyzmu. Powstanie i rozpowszechnianie się nowych wyznań protestanckich w badanym okresie na Białorusi Zachodniej było uwarunkowane szeregiem czynników: dynamiką światowego ruchu protestanckiego, usytuowaniem geograficznym ziem badanych, migracją ludności na początku XX w., zmianami politycznymi, osłabieniem w pierwszej połowie XX w. Cerkwi prawosławnej generalnie, a na terenach białoruskich w szczególności, aktywną działalnością wspólnot protestanckich. Owe procesy stworzyły sprzyjające warunki do dalszego rozwoju protestantyzmu w latach 1921-1939.

Rozwój protestantyzmu na Białorusi Zachodniej w końcu XIX i w pierwszej połowie XX w. jest naturalnym procesem rozwoju protestantyzmu europejskiego. Zarówno okoliczności powstawania nowych wyznań, jak również stan polityczny Białorusi Zachodniej w końcu XIX i na początku XX w. w składzie Imperium Rosyjskiego przesądziły o ścisłym powiązaniu z rosyjskimi i ukraińskimi ośrodkami ruchu protestanckiego — o „rosyjskiej” orientacji protestantyzmu białoruskiego (w szczególności nurtów ewangelicko-baptystycznych). Po przyłączeniu Białorusi Zachodniej do Polski w 1921 r. gminy białoruskie wyszły ze sfery wpływów rosyjskich ośrodków protestantyzmu i znalazły się w sferze wpływu protestantyzmu europejskiego. Wywarło to bardzo mocny wpływ zarówno na szerzenie się nowych ruchów protestanckich podczas drugiego etapu w latach 1921-1939 (zagraniczne organizacje religijne zaczynają aktywnie brać udział w krzewieniu protestantyzmu na ziemiach białoruskich i na terenie całego państwa polskiego), jak również na dalszy rozwój protestantyzmu zachodnio-białoruskiego, który w latach 1921-1939 przeszedł w nurt rozwoju protestantyzmu polskiego.

Змест

Артыкул прысвечаны даследаванням працэсу станаўлення познепратэстанцкіх веравызнанняў у Заходняй Беларусі ў канцы XIX і ў першай палове XX стст. (да 1939 г.): канфесій евангеліска-баптыскага накірунку, метадыстаў, пяцідзясятнікаў, адвентыстаў. Аўтарка разглядае генезіс пратэстанцкіх рухаў на заходнебеларускіх землях, адзначае, што праніканне пратэстанцкіх канфесій на гэтай тэрыторыі адбывалася з двух напрамкаў: з цэнтры Расійскай імперыі і з заходнеэўрапейскіх краін. У артыкуле адзначаецца шчыльная сувязь познепратэстанцкіх рухаў у Заходняй Беларусі з развіццём гэтых рухаў на ўкраінскіх землях. Аўтарка называе прадпасылкі і фактары, якія садзейнічалі пашырэнню новых пратэстанцкіх канфесій.

Summary

The article is devoted to research on the process of appearance of new Protestant denominations in Western Belarus at the end of the 19th and in the first half of the 20th centuries (until 1939): Evangelical and Baptist-like denominations, Methodists, Pentecostal and Adventist followers. The author examines the origin of Protestant movements in Western Belarusian lands emphasizing that penetration of Protestant denominations in these territories proceeded from two directions: from the centre of the Russian Empire and through West

European countries. The article underlines a close relation between new Protestant movements in Western Belarus with their development in Ukrainian lands. The author distinguishes prerequisites and factors favoring spreading of new Protestant denominations.

Tatiana Lisowska — kandydat nauk historycznych, docent Katedry Nauk Społeczno-Politycznych i Historycznych Państwowego Uniwersytetu Technicznego w Brześciu. Autorka pracy doktorskiej „Неапратэстантызм у Заходняй Беларусі ў 1921-1939 гг.”, obronionej w 2009 r. w Narodowej Akademii Nauk Republiki Białoruś, oraz 30 artykułów i referatów.